

ТЕОРІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ (ЗВІТ ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР)

THEORY AS AN OBJECT OF PHILOSOPHICAL METHODOLOGIZATION

П'ятого жовтня 2017 року з нагоди відзначення 20-річчя юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету "NATUS VINSERE" відбулася визначна подія у житті психологічної громадськості України – Всеукраїнський методологічний семінар на тему "Теорія як об'єкт філософського методологування", проведений кафедрою психології та соціальної роботи спільно з НДІ методології та освітології ТНЕУ. Тематично цей науковий захід передбачав методологічне обґрунтування теорії як циклічно-вчинкової організованості наукового знання на прикладах концепції професійного методологування і психологічної теорії особистості та системодіяльнісної парадигматики у сфері гуманітаристики. Організаторами даного розвивально-комунікативного дійства були поставлені такі завдання: 1) *проблематизувати* наявний філософсько-психологічний матеріал на предмет створення методологічної оптики повноцінної теорії як вищої форми організації узагальненого гуманітарного знання; 2) *ініціювати* тематичний дискурс щодо сутнісного у змістовлення метафоричного поняття "методологічна оптика" з евристичних позицій циклічно-вчинкового підходу; 3) *реалізувати* в груповій мислєдіяльності розуміння теорії як надскладної саморозвиткової сфери інтелектоємної людської діяльності, спрямованої на добування якісно нового наукового знання, за циклічно-вчинковою логікою уявлення її головних вимірів або модусів сутнісного визначення; 4) *відрефлексувати* методологічний потенціал циклічно-вчинкового підходу в сучасній соціогуманітаристичі як винятково продуктивної оргсхеми і водночас як набору ефективних засобів пізнання (у т.ч. й такого інструменту, як методологічна оптика) в контексті здійснення постнекласично зорієнтованого філософського методологування.

Учасниками методологічного семінару стали представники наукової школи професора Анатолія Васильовича Фурмана, наукові співробітники НДІ методології та освітології, студенти, аспіранти, управлінці та інші запрошені гості. Професорсько-викладацький склад і студенти кафедри психології та соціальної роботи під час проведення методологічного семінару приймали вітання від почесних гостей: **Панка Віталія Григоровича**, директора Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, доктора психологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України (м. Київ); **Саннікової Ольги Павлівни**, завідувачки кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, доктора психологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, почесного академіка НАПН України (м. Одеса); **Саннікова Олександра Ілліча**, професора Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктора психологічних наук, професора (м. Одеса). Серед активних дійових осіб були: доктор психологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, головний редактор журналу "Психологія і суспільство", співголова Тернопільського обласного осередку Соціологічної асоціації України, голова ГО "Інтелектуальний штаб громадянського суспільства", Головний отаман Управління психології МГО "Об'єднана Рада Українського та зарубіжного козацтва", завідувач кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ **А.В. Фурман**; доктор психологічних наук, професор, директор НДІ методології та освітології, заступник головного редактора журналу "Психологія і суспільство", професор кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ **О.Є. Фурман**; доктор психологічних наук, професор, заступник начальника навчально-

методичного відділу ТНЕУ, співголова обласного осередку Соціологічної асоціації України, голова науково-методичної підкомісії МОН України з соціальної роботи, професор кафедри психології та соціальної роботи **С.К. Шандрук**; кандидат психологічних наук, доцент, заступник головного редактора журналу “Психологія і суспільство”, заступник голови ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, доцент кафедри психології та соціальної роботи **А.Н. Гірняк**; кандидат психологічних наук, доцент, завлабораторією психологічної служби ТНЕУ, доцент кафедри психології та соціальної роботи **Т.Л. Надвична**; кандидат юридичних наук, доктор права Українського вільного університету, заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ТНЕУ **М.В. Кравчук**; доценти кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ: кандидати психологічних наук **Я.М. Бугерко**, **М.Б. Бригадир**, **І.С. Ревасевич**, **О.Я. Шаюк**; кандидат педагогічних наук **В.В. Шафранський**; старший викладач кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ **М.В. Підгурська**; аспіранти кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ **А.О. Липка**, **М.М. Липка**, **Д.З. Штокалюк**, **В.Г. Демків** та ін.

Урочисте відкриття семінару розпочалося з вітального слова завідувача кафедри, професора **Фурмана А.В.**, який охарактеризував сутність і принципи роботи методологічного семінару. Анатолій Васильович зазначив, що справжня методологія – це не стільки тексти, скільки жива мислєдіяльність, практичне мистецтво науково зорієнтованого філософування, котре схоже до ремесла, що передається тільки за наявності живого взірця – його конкретного носія. Він підкреслив, що кожен такий захід – це *школа мислєдіяльності*, а якщо вдається – то й мислєвчинення. Очільник кафедри ініціював залучення присутніх до групової мислєдіяльності через дискусію та систему запитань і відповідей стосовно презентованої ним теми доповіді “*Методологічна оптика циклічно-вчинкової організації теорії як системи раціонального знання*”. Розпочинаючи її, науковець констатував той факт, що у здійсненому філософському методологуванні основна увага зосереджена, з одного боку, на аргументуванні відносно нового для соціогуманітаристики поняття “методологічна оптика”, що вказує на своєрідний, окремішний погляд на світ й, отже, на особливе налаштування дослідницької свідомості мислителя, а з іншого – на узasadнення методологічної оптики авторського обґрунтування теорії як найдосконалішої форми системного раціонального знання. Задіяння поняття “методологічна оптика” до сфери гуманітарного пізнання, відштовхуючись від історико-методологічних напрацювань відомої російської дослідниці М.С. Гусельцевої, перетворює його на метафоричний конструкт. Відтак *методологічна оптика* у такому змістовому контексті постає у чотирьох іпостасях як: 1) *високоінтенційна налаштованість* дослідницької свідомості на пізнання, мислєннєве конструювання чи аналітичне рефлексування певної людської реальності із її багатоваріантними упредметненнями й зміс-

товленнями; 2) *інтелігібельний посередник* між дослідником і пізнаваною ним реальністю; 3) важливий *дослідницький інструмент* пізнання, конструювання та інтерпретації ноуменально контекстуальних, екзистенційно складних суб’єктивних феноменів людської буттєвості; 4) *пізнавальний засіб* раціонального осягнення та пояснення раніше невідомого, причому такого, яке не може бути виявлене шляхом теоретизування з допомогою понять і категорій, адже саме цей метафоричний конструкт охоплює згармонізовану систему відкритих до розвитку та самоорганізації архетипних схем, актуалізованих мислєформ, уявних образів та особистісних смислів. Із наведеної схеми очевидно, що методологічна оптика як окрема рефлексивна налаштованість дослідницької свідомості спричинена: 1) цілями і завданнями конкретного соціогуманітарного дослідження; 2) термінологічним апаратом, авторською концептуальною мовою; 3) сконструйованою теоретичною схемою пізнання-творення об’єктивної реальності; 4) перспективним мислєннєвим реконструюванням ідеальної об’єктної реальності.

Рефлексивне опрацювання найбільш авторитетних сучасних досліджень із проблематики змісту, структури, функцій, генези і типології теорій як універсальних форм пізнання й узагальнювально-синтетичних форм організації знання, підкреслив доповідач, показало, що, незважаючи на великий масив зібраного наукового матеріалу, все ж немає підстав говорити про постання *теорієзнавства* як окремої наукової дисципліни, тобто як канонічно довершеної і знаннєво вичерпної науково-дослідної мислєдіяльності (власне повноважного теоретизування). Новизна презентованого дослідження, підсумував він, полягає не стільки в тому, що вперше теорія розглядається як винятково когнітивно складне утворення, модульно-мережеве визначення якого охоплює

чотири модуси або виміри її розвиткового функціонування як синтетичної цілісності різнокомпонентних раціональних знань, скільки у віднаходженні та висвітленні оригінальної мислешхеми такого визначення – в обґрунтуванні теорії за *циклічно-вчинковою логікою організації* та оприявнення цієї формотвірної впорядкованості знань постмодерного типу (див.: *Вітакультурний млин.* – 2017. – Модуль 19. – С. 4–15).

Насамкінець Анатолій Васильович процитував відомого класика методології Г.П. Щедровицького: “Трагедія людства полягає в тому, що ми прагнемо простими методами розв’язати складні завдання... Причому будь-яка диктатура боїться теоретиків і людей принципів”.

Змістово-логічним продовженням засадничої доповіді став виступ директора Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, доктора психологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України **Панка В.Г.** Він передусім привітав студентів та викладачів юридичного факультету ТНЕУ з 20-річним ювілеєм, подякував за багаторічну плідну співпрацю і вручив сертифікати про проходження піврічного стажування частині викладацького складу. Віталій Григорович присвятив свою доповідь розкриттю теоретичних та практичних вимірів розвитку прикладної психології. Він зазначив, що інтенсивний розвиток різноманітних видів психологічної практики в Україні наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть актуалізував питання теоретичного й практичного осмислення рушійних сил і причин становлення української психології, сьогодні фактично перебуває на роздоріжжі, обираючи шляхи свого подальшого розвитку: або долучитися до відомих світових шкіл, або вибудувувати власну теоретико-методологічну базу із залученням світового досвіду і надбань вітчизняних теоретиків та експериментаторів. Відтак першочерговим постає завдання конструювання системи принципів, категорій, понять і методологічних підходів до відбору психологічного матеріалу та засобів його пізнання і конструювання: методів, методик і процедур психологічної діагностики, психокорекції, психотерапії, психопрофілактики і реабілітації, психопрогнозування. Тому прикладна психологія нині щонайперше постає специфічним видом професійної діяльності, основний зміст якої становить розробка на основі наукової методології технологій, технік і методів дієвого психологічного практикування, застосування відповідних механізмів впливу для корекції активності та розвитку особистості в контекстах її *ковітальних обставин* і *жит-*

тєвого шляху. Організаційною формою прикладної психології в тій чи іншій сфері суспільного життя є психологічна, соціальна або соціально-психологічна служба. Професор Панок В.Г. відмітив, що у 1991 році перед ним та іншими науковцями було поставлене завдання – створити психолого-педагогічну службу України. В нагоді стали неоціненні здобутки педологів. Навіть поляки визнали, що в Україні сьогодні функціонує хороша державна психологічна служба, краща існує хіба що в Ізраїлі. Всі інші психологічні служби світу – приватні. Доповідач також ознайомив присутніх з головними проблемами підготовки практичних психологів у сфері освіти. Теоретичний вишкіл фахівців, на жаль, не є системним, спостерігається плутанина у понятійному апараті, має місце нестійкість та розмитість теоретичних позицій. Методичний арсенал психолога-практика часто складають методики, створені на несумісних концептуальних засновках, вони не мають навичок практичної роботи з клієнтами, виявляються непідготовленими до розв’язання актуальних життєвих проблем конкретної особистості, котра звернулася за допомогою. Доповідач підсумував, що психологічна теорія і психологічна практика в контексті навчання практичних психологів становлять нерозривну єдність, причому єдність ця опосередковується системою відповідних прикладних знань.

Слово для наступної доповіді на тему “*Теорія особистості: континуально-ієрархічний підхід*” було надано завідувачці кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктору психологічних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, почесному академіку НАПН України **Санніковій О.П.** Відома дослідниця зауважила, що головною тенденцією розвитку психології особистості є реалізація структурного підходу, за якого остання розглядається як цілісне утворення, котре охоплює безліч взаємопов’язаних характеристик. Так, К.К. Платонов запропонував концепцію динамічної функціональної структури особистості, яка обіймає соціально зумовлену підструктуру, підструктуру досвіду, індивідуальних форм віддзеркалення і біологічно зумовлену підструктуру. О.Г. Ковальов розглядає структуру особистості як взаємодію темпераменту, характеру, здібностей і спрямованості. В.М. М’ясищев, разом із психічними процесами, властивостями і станами, долучає до структури особистості систему стосунків, яку розглядає як системотвірний чинник. В.С. Мерлін структуру особистості уявляв як взаємний

зв'язок й організацію її властивостей, симптомокомплексів, а цілісними компонентами особистості назвав властивості, кожна з яких одночасно є вираженням і здатності, і характеру, і спрямованості. Б.Г. Ананьєв до складу компонентів особистості відносив психічні процеси, стани, психічні і психофізіологічні властивості. Ольга Павлівна презентувала присутнім авторську унікальну *континуально-ієрархічну модель структури особистості*, котра розглядається як макросистема, що містить різнорівневі, взаємозалежні підсистеми зі специфічними характеристиками. Мовиться, власне, про *формально-динамічний, змістовно-особистісний і соціально-імперативний функціональні рівні* цієї моделі. До першого рівня, що передує розвитку інших, відноситься сукупність усіх властивостей, що відображають динаміку, перебіг, активність психічних явищ та індивідні властивості конституційного характеру. Другий рівень включає суто особистісні властивості: систему цінностей, спрямованість, потребо-мотиваційну сферу тощо. Третій рівень містить клас характеристик, спричинений задіянням особистості до різноманітних суспільних зв'язків і впливом реального соціального довкілля, соціальних стереотипів і норм, культурних традицій. Запропонована структура особистості, констатувала дослідниця, дозволяє впорядкувати множини властивостей цього складного психічного утворення, у тому числі й професійно важливих, що відповідають вимогам діяльності, а також дає змогу розглянути їх у рамках цілісної системи та визначити підходи до вивчення індивідуального шляху становлення конкретної особистості.

Досить цікавою була доповідь доктора психологічних наук, професора Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського **Саннікова О.І.** на тему "*Системно-діяльнісна парадигма професіоналізму особистості*", котрий констатував, здавалося б, відомий факт: сьогодні особистість змушена постійно розвиватися, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці. До того ж актуальність набуття нових знань та навичок спричинена реформатуванням професійної структури суспільства. У ситуації зміни професії фахівець стикається з труднощами, що пов'язані з вимогами нової спеціальності до його особистості. За цих умов усе більш важливими стають трансформаційні процеси, які пов'язані з розвитком особистості професіонала, зокрема його активна спрямованість на привласнення нових знань, навичок, умінь і компетенцій задля продукування ефективних рішень, адекватних вимогам й умовам професійної самореалізації. Загалом психологічна система прийняття життєвих рішень особистістю складається із трьох функціональних підсистем: *блоку особистісних компонентів* (сукупність

властивостей особистості, які забезпечують проникність до життєвої ситуації, висування варіантів вибору і прийняття життєвого рішення); *блоку компонентів взаємодії із середовищем* (властивостей особистості, котрі уможливають пошук її стратегій, дій із реалізації, оцінки та прогнозування наслідків прийнятого рішення); *блоку компонентів рішимості* (координація вибору, його реалізація і прогноз наслідків). Олександр Ілліч охарактеризував співвідношення властивостей особистості, які утворюють функціональні підсистеми прийняття життєвого рішення й закономірно зумовлюють індивідуально-стильові прояви і типи вибору. Провідною рисою-якістю, на його переконання, тут є рішимість особистості як багатоконпонентна, цілісна властивість, котра характеризує її здатність свідомо і незалежно приймати зрілі життєві рішення, вибірково використовуючи при цьому індивідуальні ресурси. Рішимість презентована різнорівневими характеристиками особистості, які взаємодоповнюють чотири складних компоненти: орієнтацію (настроєвість) на прийняття життєвого рішення, ергічність (активність), непохитність (усталеність) і розумність (мудрість). У ситуації прийняття рішення актуалізуються відповідні властивості особистості – предиктори, що забезпечують особливості сприйняття ситуації, пошук альтернативних варіантів, їх аналіз, вибір, реалізацію й оцінку продуктивності. Властивості особистості, які забезпечують прийняття рішення, стають предикторами вибору на подальших його етапах і переходять в арсенал його засобів. Структурно-функціональну модель психічної регуляції системи прийняття життєвих рішень особистістю утворюють емоційні, когнітивні, вольові та мотиваційні сфери психіки, тоді як їх структурна єдність та функціональна цілісність гарантують ефект активації самовпливу на її власний вибір. Науковець підсумував, що вибір у прийнятті життєвого рішення – один із чинників розвитку особистості (зміни, трансформації), його збереження – джерело формування досвіду життєдіяльності, а провідний механізм – це самореалізація особистості.

Рефлексивно констатуючи ефективність резонансного науково-методологічного дійства, світила української соціогуманітаристики побажали студентам не боятися теорії: "*Хочете розширити свідомість, вийти за рамки буденності, стати професіоналом своєї справи – теоретизуйте!*". У відповідь викладачі і студенти кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ висловили подяку почесним гостям за ґрунтовний теоретичний зміст, активний дискурс і цікаво організовану живу практику методологування.

Ірина РЕВАСЕВИЧ,
кандидат психологічних наук, доцент